

РОЗУМІННЯ ТА НЕРОЗУМІННЯ ЯК ДВА АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СПІВРОЗМОВНИКІВ

Стаття має на меті дослідити вербальні та невербальні реакції адресата, в яких відбито розуміння-нерозуміння співрозмовника.

The article represents the results of investigation of verbal and non-verbal addressee's reactions. The reactions reflect understanding-non-understanding of the interlocutor.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується наявністю активних інтегральних та диференційних процесів. Для лінгвістичних досліджень кінця ХХ початку ХІ століть релевантним є акцентування уваги на дієвості принципу антропоцентризму, який „представляє загальну тенденцію сучасного лінгвістичного пізнання – рух від сфери систем до центру цих систем – до людини” [5, 105]. Як зазначає О.О. Селіванова, „звернувшись до людини як продуцента мови та знання, зафіксованого у вербально-знакових результатах людської діяльності – текстах, мовознавство вирвалося з полону монологічності та вступило у діалог з іншими галузями науки, залучаючи їх для пізнання власного об'єкту [4, 6].

Мета цієї статті полягає у дослідженні вербальних та невербальних реакцій адресата, в яких віддзеркалюється розуміння чи нерозуміння реплік співрозмовника. Об'єктом аналізу виступають реагуючі висловлювання адресата в процесі мовленнєвої взаємодії. Предметом дослідження є структурні, семантичні та комунікативно-прагматичні особливості вербальних та невербальних реакцій адресата, які зумовлені розумінням чи нерозумінням ініціюючого висловлювання. Актуальність роботи зумовлена загальною тенденцією сучасної лінгвістики, яка фокусує особливу увагу на дієвості антропоцентричного принципу, та малодослідженістю цієї проблеми.

Комунікація як цілеспрямований процес, діяльність, одним із засобів яких є мовлення, а знаковою цілісною формою організації – текст [4, 32], у будь-яких своїх різновидах передбачає наявність адресанта та адресата. Як вважає А.Д. Белова, вивчення фактора адресата пов'язане з проблемою адекватного розуміння мовленнєвої ситуації, з моделюванням спілкування розуміння [1, 90].

Згідно з точкою зору В.З. Дем'янкова, у визначення терміну „розуміння” входить набір допоміжних характеристик, яким дослідник дає назву „модулі розуміння” [2, 58]. В.З. Дем'янков виділяє дев'ять модулів розуміння. Перший модуль – це використання мовного знання. В рамках даного модуля мова визначає „розуміння” та виступає його необхідною умовою. Другий модуль являє собою побудову та верифікацію гіпотетичних інтер-

претацій. Хід розуміння як процес породження очікувань (гіпотез) відносно подальшого перебігу подій, що інтерпретуються, включає у розуміння й процедуру підтвердження або відхилення гіпотез. Третій модуль – „засвоєння” сказаного. Дослідник виділяє такі характеристики цього модуля як ступінь реалістичності/ фантастичності інтерпретації, вірогідність, контраст модельного світу та внутрішнього світу інтерпретатора, „поле напруги” інтерпретації, активність розуміння. Четвертий модуль встановлює задум, наміри та мотивацію висловлювання. Інтерпретування задуму можливе у двох планах: а) встановлення того, що мається на увазі у висловлюванні; б) розпізнання стратегічного задуму мовця або інтерпретація задуму лише на підґрунті висловлювання. П'ятий модуль – це усвідомлення нетотожності внутрішнього та модельного світів. (Під „внутрішнім світом” В.З. Дем'янков розуміє уривок або миттєвий зріз внутрішнього життя. „Модельний світ”, наче „добудовується” до внутрішнього життя інтерпретатора та існує іноді паралельно подальшому перебігу його внутрішнього життя, а іноді повністю виключає його). Зміст шостого модуля представляє собою відношення всередині модельного та внутрішнього світів, які усвідомлюються в інтерпретації по-різному. Співвіднесення модельного світу та запасу знань про об'єктивний світ представляє собою зміст сьомого модуля. В результаті інтерпретування інформаційний запас інтерпретатора постійно змінюється. Восьмий модуль співвідносить інтерпретацію з лінією поведінки інтерпретатора. Дев'ятий модуль пов'язаний з вибором „тональності” розуміння. Інтерпретатор завжди повинен підбирати „ключ” розуміння, або „тональність”, щоб забезпечити єдність, цілісність розуміння [2, 58–64].

Сприймаючи висловлювання, адресат співвідносить його десигнативний зміст з тим, що йому відомо про референтну ситуацію, верифікує твердження мовця стосовно неї. Беручи до уваги той факт, що знання різних людей відносно одного й того ж явища суттєво відрізняються, слід зазначити, що під час інтерпретації відбувається не лише передача інформації від одного комуніканта до іншого, а набагато складніший процес, оскільки сигніфікат мовця суттєво відрізняється від сигніфіката адресата. Як наслідок – розуміння, нерозуміння або непорозуміння між співрозмовниками. Аналіз мовлення закоханих, наприклад, дозволяє виділити такі його характерні риси, як емоційність та загальна асоціативна спрямованість. Щирість почуттів сприяє процесу взаєморозуміння та підсилює бажання вислухати та адекватно інтерпретувати певну вербальну чи невербальну інформацію, повідомлювану партнером.

Прп.: *I suggested marriage without much hope. The way I put it was "I wish we could be married".*

"Why shouldn't we be?" – she asked...

"Doctor Fisher", I said. I hated him even before I had met him and to say "Your father" was repugnant to me, for hadn't she told me that all the rumours about his parties were true.

"We needn't ask him", she said. "Not that I think he'd care anyway."

"I've told you what I earn. It's not much in Swiss terms for two."

"We can manage. My mother left me a little."

"And there's my age", I added. "I'm old enough to be your father", thinking that perhaps I was just that, a substitute for the father she didn't love and that I owed my success to Doctor Fisher. "I could even be your grandfather if I started early enough".

She said, "Why not? You are my lover and my father, my child and my mother, you're the whole family – the only family I want." She put her mouth on mine so that I couldn't reply... [9, 17].

Пропозиція одружитися, висловлена у формі умовного речення, свідчить про те, що наречений усвідомлює значну різницю між своїм соціальним статусом та статусом коханої. Уживання умовного способу є своєрідним тактичним засобом комуніканта з метою „зберегти обличчя”. Принцип „обличчя” був розвинутий П. Браном та С. Левінсоном [7], постулюючи, що основними мотивами мовленнєвої діяльності є, по-перше, прагнення індивіда „зберегти обличчя”, тобто позитивний імідж, а, по-друге, понизити ризик „втрати обличчя”, тобто позитивного іміджу у випадку відмови чи непогодження співрозмовника. Значно вищий соціальний статус коханої, яка є дочкою одного з найзаможніших людей у Женеві, залишає, на думку чоловіка, дуже мало шансів на їх можливий шлюб та подальше подружнє життя. Але дівчина доводить, що єдина і найважливіша річ для неї – це бути поруч з коханим чоловіком. Асоціативно спрямоване спілкування має на меті досягнення комунікантами максимального взаєморозуміння та передбачає гармонійне вирішення певних питань, що можуть викликати непорозуміння.

Нерозуміння та непорозуміння безпосередньо корелює з поняттям „комунікативної невдачі”. О.Н. Єрмакова та О.О. Земська визначають комунікативну невдачу як повне або часткове нерозуміння висловлювання партнером комунікації, тобто як нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру мовця [цит. за 6, 169]. Комунікативні невдачі класифікуються згідно до різних підстав: мовних, соціально-культурних та психосоціальних [6, 170]. Одним із основних факторів, що зумовлюють появу комунікативних невдач, виступає неспівпадіння пресупозиції комунікантів, яке віддзеркалюється у протиріччі комунікативних очікувань співрозмовників.

Нерозуміння, що виникає у результаті порушення цілісності сприйняття мовленнєвого потоку та викликає комунікативний перебіг – перепитування, уточнення і т.п., засвідчує неспівпадіння синтаксичних пресупозицій.

Прп.: *She turned to the telephone and dialed Mr. Joyboy's number.*

"Please, please come over. I'm so worried".

From the ear-piece came a babble, human and inhuman, and in the midst of it a still small voice saying, "Speak up honey-baby. I can't quite get you".

"I'm so miserable."

"It isn't just easy hearing you, honey-baby. Mum's got a new bird and she's trying to make him talk" ...[9, 113].

У такому випадку неспівпадіння синтаксичних пресупозицій пояснюється наявністю комунікативного шуму, який, згідно з точкою зору О.О.Селіванової, виникає або в сфері буття, або з причини семіотичної аномальності тексту в універсумі, або у сфері свідомостей комунікантів як наслідок розходження ментальних лексиконів, тезаурусів, або як наслідок недостатньої чи неправильної текстової програми інтерпретації [4, 147]. Синтаксичні пресупозиції регулюють синтагматичну зв'язність діалогічного мовлення, тому що тільки репліка, граматично та синтаксично пов'язана з попередньою, може бути доречною в даному контексті.

Нерозуміння, що виникає як наслідок невідповідності фону знань, які стосуються референтної ситуації, характеризує неспівпадіння семантичних пресупозицій.

Пор.: *She clung to his hand, and tears tricked down. «I'm f-frightened, Richard. I don't want it. I don't want it.»*

«You don't want what?», he asked blankly, looking at her helplessly. She shook her head.

Suddenly his whole attitude stiffened. He stared at her bleakly for some moments, then:

«Oh!», he said very flatly. After a pause he added:

«And you only knew today?»

«This morning», she told him. «But I didn't really – well, I mean, it just seemed sort of exciting at first».

«Oh», he said again.

There was a silence which stretched out for almost a minute. Then he turned suddenly, and took her by the shoulders.

«Oh, God, Zephie... Oh, Zeph darling... Why couldn't you wait for me?»

«Richard, darling», she said mournfully.

«Who was it?», he demanded fiercely. «Just tell me who it was and I'll – I'll... Who did it?»

«Why, Daddy, of course», Zephania said. «He meant it for the best», she added loyally.

Richard's jaw dropped. His arms, too. For a moment or two he looked as if he had been hit on the head by a mallet. He needed an appreciable time to rally. At last:

«We don't appear to be thinking about the same thing», he remarked with grim restraint. «Let's get it clear. What is this whatever – it – is that you so passionately don't want?» [10, 204].

Як зазначає В.З.Дем'янков, діалог відбувається у руслі контексту, який постійно змінюється. Цей контекст може бути дефектним (коли пресупозиції співрозмовників у чомусь не співпадають) або недефектним [3, 36]. Наведена вище розмова між закоханими являє собою яскравий приклад дефектного діалогу, що пояснюється суттєвими розбіжностями фону знань комунікантів. Значна емоційна напруга, сльози, імпліцитно виражене про-

ханья Зефані про допомогу (*«I'm f-frightened, Richard. I don't want it. I don't want it.»*) ставлять Ричарда в глухий кут. Він змушений з'ясувати предмет розмови, поставивши пряме запитання (*«You don't want what?»*). Але невербальна реакція Зефані (*She shook her head*) ще більш ускладнила ситуацію. Інтерпретування як процес, що протікає паралельно сприйняттю висловлювання, являє собою висунення гіпотез, що супроводжується їх верифікацією під час подальшого сприйняття мовлення з відповідним розширенням бази знань інтерпретатора [3,23]. Ричард проінтерпретував вербальну та невербальну реакцію Зефані як натяк, що вона очікує дитину. Як наслідок – подальше непорозуміння між закоханими. І лише наприкінці діалогу Ричард з'ясує, що предмет бесіди не має нічого спільного з тим, про що він спочатку подумав. Це викликає яскраву невербальну реакцію з його боку (*Richard's jaw dropped. His arms, too. For a moment or two he looked as if he had been hit on the head by a mallet.*). Семантичні пресупозиції відповідають за смислову, логічну зв'язність діалогічного тексту, а їх неспівпадіння може призвести до нерозуміння, або непорозуміння між співрозмовниками.

Нерозуміння, викликане невідповідністю знань про комунікативну ситуацію, свідчить про неспівпадіння прагматичних пресупозицій. Під комунікативною ситуацією ми, слідом за Н.І.Формановською, розуміємо складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, які представлені в мовленнєвому творі – висловлюванні, дискурсі [6, 42].

Пор.: *«What do you want Hella? What have you got now that makes such a difference?»*

She laughed. «It isn't what I've got. It isn't even what I want. It's that you've got me. So now I can be – your obedient and most loving servant».

I felt cold. I shook me head in mock confusion. «I don't know what you are talking about.»

«Why», she said, «I'm talking about my life. I've got you to take care of and feed and torment and trick and love. I've got you to put up with. From now on, I can have a wonderful time complaining about being a woman»...

Her amusement was contagious and I shook my head again, laughing with her. «You're adorable», I said. «I don't understand you at all» [8, 120–121].

Зустрівшись з коханим чоловіком після тривалої розлуки, Гелла ділиться з ним своїми думками та планами на майбутнє. Після серйозних роздумів стосовно їх взаємовідносин, вона приходить до висновку, що готова пов'язати свою подальшу долю з коханим. Ця думка, висловлена експліцитно (*«So now I can be – your obedient and most loving servant»*), викликає реакцію-нерозуміння з боку чоловіка (*«I don't know what you are talking about.»*), супроводжувану невербальними засобами комунікації (*I shook me head in mock confusion.*). Гелла вдається до конкретизації, намагаючись пояснити, яким вона уявляє своє подальше життя. Реакція-відповідь коханого знову експлікує нерозуміння (*«I don't understand you at all»*). У дано-

му випадку невідповідність внутрішніх станів співрозмовників: готовність і бажання Гелли бути поряд з коханим та невпевненість Девіда, що він до цього готовий, свідчить про неспівпадіння прагматичних пресупозицій, які регулюють міжособову взаємодію комунікантів, що проявляється в діалозі або за допомогою діалогу.

Взаємодія пресупозицій проявляється в тому, що невідповідність одного виду пресупозиції тягне за собою невідповідність іншого, більш вищого рівня: так, неспівпадіння синтаксичних пресупозицій ускладнює розуміння, а неспівпадіння семантичних пресупозицій частіше за все стосується особистісної сфери комунікантів. Дослідження характеру реакцій-відповідей з боку адресата в залежності від відповідності чи невідповідності синтаксичних, семантичних та прагматичних пресупозицій є валідним та потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Киевский ун-т им. Т. Шевченко, 1997. – 310 с.
2. Демьянков В.З. Понимание как интерпретирующая деятельность // Вопр. языкознания. – 1983. – №6. – С. 58–67.
3. Демьянков В.З. Тайна диалога: (Введение) // Диалог: Теоретические проблемы и методы исследования. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 10–44.
4. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Монографическое учебное пособие. – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
5. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности // Пр. языкознания. – 1994. – №2. – С. 102–110.
6. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М.: Рус. яз., 2002. – 216 с.
7. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in language usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.;
8. Baldwin J. Giovanni's Room. – London: Penguin Books, 1990. – 159 p.;
9. Green G. Doctor Fisher of Geneve or the Bomb Party. – London: Penguin Books, 1980. – 144 p.;
10. Wyndham J. Trouble with Lichen. – London: Penguin Books, 1984. – 204 p.